

نقش تنوع بخشی به فعالیت‌ها در پایداری اقتصاد روستایی. مطالعه موردی: دهستان مرحمت آباد میانی، شهرستان میان‌دو آب

حسین کریمزاده^۱، * محمد ولایی^۲، رضا منافی‌آذر^۳

^۱ استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تبریز
^۲ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تبریز
^۳ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی
تاریخ دریافت: ۹۴/۲/۲؛ تاریخ پذیرش: ۹۴/۴/۷

چکیده

بروز بحران‌های محیطی مانند کم‌آبی در جوامع روستایی، موجب زوال مهم‌ترین رکن اقتصادی و بزرگ‌ترین منبع درآمد خانوارهای روستایی یعنی بخش کشاورزی می‌شود. با از بین رفتن کشاورزی، بیکاری افزایش یافته و اقتصاد روستایی ناپایدار می‌شود. امروزه، اغلب نظریه‌پردازان توسعه، رویکرد متنوع‌سازی به فعالیت‌ها را جهت مقابله با بحران‌های محیطی و پایداری اقتصاد روستایی پیشنهاد می‌کنند و این رویکرد را لازمه اقتصاد پایدار می‌دانند. این پژوهش، به بررسی نقش تنوع بخشی فعالیت‌ها در پایداری اقتصاد روستایی می‌پردازد و از لحاظ هدف کاربردی، روش مورد استفاده توصیفی-تحلیلی است، به منظور جمع‌آوری اطلاعات از مطالعات کتابخانه‌ای و پیمایش میدانی در محدوده مورد مطالعه استفاده شد. قلمرو مکانی این تحقیق، دهستان مرحمت‌آباد میانی است. ۱۳۶ خانوار دهستان از طریق فرمول اصلاح شده کوکران و بر اساس نمونه‌گیری تصادفی ساده برای انجام تحقیق انتخاب شدند. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از آمار توصیفی و استنباطی (تی‌تک نمونه‌ای، همبستگی و تحلیل مسیر) استفاده شد. نتایج نشان داد، بین تنوع اقتصادی و پایداری اقتصادی در دهستان مرحمت‌آباد میانی در سطح ۰/۰۱ درصد آلفا رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد، به طوری که با افزایش تنوع اقتصادی در سطح روستاهای مورد مطالعه، میزان پایداری اقتصادی آنها نیز افزایش می‌یابد و همچنین، بیشترین اثر کلی متنوع‌سازی اقتصاد روستایی مربوط به شاخص اشتغال با میزان (۰/۵۹۷) و کمترین اثر کلی مربوط به شاخص تولید با میزان (۰/۰۹۷) می‌باشد. تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی در محدوده مورد مطالعه که به صورت خود جوش توسط روستاییان در اثر کاهش سطح آب دریاچه اورمیه اتفاق افتاده است، موجب افزایش فرصت‌های شغلی، زمینه‌های اشتغال، انگیزه جهت بهبود وضعیت کار و فعالیت، میزان اشتغال در زمینه خدماتی و افزایش سرمایه‌گذاری و کاهش مهاجرت جوانان روستایی در محدوده مورد مطالعه شده است.

واژه‌های کلیدی: تنوع بخشی، اقتصاد روستایی، پایداری اقتصادی، مرحمت‌آباد میانی.

مقدمه

تسریع روند مهاجرت از روستاها به شهرها، حاشیه‌نشینی و محرومیت کامل بخش‌هایی از جمعیت، تنزل کیفیت زندگی، تبدیل حومه شهرهای بزرگ به محله‌های مسکونی اقشار فقیر جامعه و گسترش فقر و نابودی محیط‌زیست. پدید آمدن و تداوم چنین مسائلی از دو نوع کمبود ناشی می‌شود؛ یکی کمبود امکانات اجتماعی (ضعف زیر ساخت‌ها) و دیگری ضعف اقتصادی است. کمبود درآمد روستاییان ناشی از افزایش جمعیت روستاییان، بیکاری (کامل، فصلی)، بهره‌وری پایین افراد و منابع، عدم جذابیت روستاها

بررسی تجربه توسعه در کشورهای در حال توسعه در طی چند دهه اخیر و مطالعات متعدد در این زمینه نشان می‌دهد که تلاش‌هایی که در اکثر کشورهای جهان سوم برای دستیابی به توسعه صورت گرفته نه تنها تاکنون قادر نشده‌اند، جلوی فقر همه جانبه را گرفته و زمینه‌های اشتغال کامل را فراهم سازند، بلکه در اکثر موارد به پدید آمدن مسائل زیر انجامیده است:

تنوع در فرصت‌های اشتغال و تأمین در آمد بخش‌های غیرکشاورزی در محیط‌های روستایی» از سیاست‌های برنامه اول و «یجاد زمینه اشتغال غیرکشاورزی با تأکید بر ایجاد نواحی صنعتی و استقرار کارگاه‌های صنایع روستایی» از خط مشی‌های اساسی برنامه دوم بوده است (منافی‌آذر، شیخی، ۱۳۹۰: ۱). برنامه چهارم بعد از انقلاب (۱۳۸۴-۱۳۸۸) نیز توجه به متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در مناطق روستایی با تأکید بر توسعه بخش‌های غیرکشاورزی را یکی از برنامه‌های مهم خود قرار داده (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۸۸: ۶۹) و تنوع‌بخشی به فعالیت و افزایش فرصت‌های شغلی و درآمدی در بخش غیرکشاورزی به عنوان اهداف کلی و راهبردی برای توسعه روستایی و عشایری اشاره شده است (رضوانی، ۱۳۹۰: ۶۵). لزوم توجه به این امر هم به این دلیل است که موجب بهبود فرصت‌های شغلی غیرکشاورزی در مناطق روستایی می‌شود و همین‌طور تأثیر مهمی در رفاه (Che Demurger et al., 2010: 33) و کاهش فقر (Mat et al., 2012: 270) خانوارهای روستایی دارد. همچنین خطرات ناشی از محصولات کشاورزی را کاهش می‌دهد و گزینه‌های بیشتری را پیش رو می‌نهد و در نهایت، بازده نظام اجتماعی را به شکل عادلانه‌تری بین اجزای حیاتی آن، تقسیم می‌کند (Mayser, 2003: 20) و عامل اصلی پایداری اقتصاد روستایی، توانمندی روستائیان و نظام تولید روستایی در برابر قدرت بازار، چالش‌های حاصل از تغییر و تحولات بازار و مخاطرات محیطی (Santos and Barrett, 2010: 1794) و لازمه اقتصاد پایدار است (ولائی، ۱۳۹۲: ۴۲).

اتخاذ راهبرد «متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی» در دهستان مرحمت‌آباد میانی شهرستان میاندوآب، دارای اهمیت فوق‌العاده‌ای است. زیرا با عنایت به استقرار دهستان مذکور در حاشیه جنوب‌شرقی دریاچه ارومیه و در منطقه بسیار حساس محیط‌زیست که طی سال‌های اخیر به‌شدت تحت تأثیر خشک شدن آب دریاچه ارومیه قرار گرفته و بحران کم‌آبی و کاهش راندمان تولید محصولات کشاورزی در منطقه

برای سرمایه‌گذاری، سطح پایین تحصیلات، نامناسب بودن فضای کسب‌وکار در روستاها و... است (فراهانی و حاج‌حسینی، ۱۳۹۰: ۵).

موارد مذکور از عوامل تأثیرگذار بر توسعه نیافتگی اقتصادی روستاها است که در مواقعی باعث تخلیه روستاها و ناپایداری آنها می‌شود و برای آن باید چاره‌ای اندیشیده شود. پژوهش‌های مختلف نشان داده است که یکی از رویکردهایی که امروزه در چارچوب توسعه پایدار روستایی و پایداری اقتصاد سکونت‌گاه‌های روستایی مطرح می‌باشد، رویکرد «متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی» است (محمدی یگانه و ولائی، ۱۳۹۳: ۵۵). تنوع‌بخشی به اقتصاد روستایی، رشد شاخص‌های توسعه انسانی، اشتغال‌زایی، تعامل فرهنگ‌ها و گفتمان‌ها، حفظ محیط‌زیست و تحقق توسعه پایدار، از مسائل پیش روی جهان کنونی است (ولایی، ۱۳۹۲: ۳۳). اعتقاد کلی بر این است که تنوع، شالوده و اساس ثبات و پایداری است و هر اندازه سیستمی متنوع‌تر گردد، پایداری و پویایی آن در طول زمان و در مکان‌های مختلف نه تنها در مقابل تنش‌های درونی، بلکه در مقابل تنش‌های بیرونی نیز حفظ می‌گردد (جوان و همکاران، ۱۳۹۰: ۱).

از سوی دیگر اهمیت تنوع اقتصادی به عنوان یکی از چالش‌های جهان امروز (Piramoone, 2014: 712). زمانی بیشتر آشکار می‌گردد که بدانیم که ۷۰ درصد از فقرای جهان، روستایی هستند (Christiaensen et al., 2013: 4) جایی که زندگی تنها به فعالیت‌های کشاورزی بستگی دارد (پناهی، ملک‌محمدی، ۱۳۹۲: ۲). بنابراین اجرای استراتژی‌های کاهش فقر از طریق افزایش فرصت‌های اشتغال مولد در مناطق روستایی ضروری بوده و یک چالش توسعه‌ای عمده است (ولائی، ۱۳۹۲: ۴۳).

گرچه پیشینه سیاست متنوع‌سازی فعالیت‌ها به لحاظ اسنادی به برنامه ششم قبل از انقلاب بر می‌گردد. لیکن آثار سیاست مذکور را می‌توان در برنامه‌های اول و دوم پس از انقلاب ردیابی نمود. به نحوی که «افزایش نسبی درآمد روستائیان با ایجاد و

مسئله اصلی این پژوهش ارزیابی اثرات تنوع بخشی به فعالیت‌ها در پایداری اقتصاد روستایی این دهستان بوده و در پی پاسخ‌گویی به این پرسش است: تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی چه اثراتی در پایداری اقتصادی نواحی روستایی دارد؟ در همین راستا، مطالعات مختلفی در داخل و خارج کشور در این زمینه صورت گرفته است که به طور خلاصه به آنها اشاره می‌شود (جدول ۱).

مورد مطالعه افزایش یافته است. اتخاذ راهبرد «متنوع سازی به فعالیت‌های اقتصادی» که نیاز آبی کمتری دارند یا اصلاً ندارند و همچنین با توجه به مزایای دیگر آن از طریق کارکردهای خود می‌تواند، زمینه‌ساز پایداری معیشت و سکونت، افزایش درآمد روستاییان، کاهش بیکاری، مهاجرت، فقر و پایداری اقتصاد روستایی و غیره در مدت زمان کوتاهی باشد. به همین جهت دولت‌مردان و نظریه‌پردازان توسعه روستایی باید به این امر تاکید اساسی داشته باشند. در همین راستا

جدول ۱: مطالعات انجام شده در زمینه موضوع مورد تحقیق

پژوهشگران	عنوان تحقیق	نتایج پژوهش
جوان و همکاران (۱۳۹۰)	نقش متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در توسعه پایدار روستایی مطالعه موردی شهرستان سمیرم	عدم تنوع در فعالیت‌های اقتصادی در منطقه مورد مطالعه شرایط نامساعدی را برای خانوارهای دارای چنین ویژگی سبب شده است
ولائی (۱۳۹۲)	تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی جهت تحقق توسعه پایدار روستایی	بین تنوع اقتصادی روستاها و میزان پایداری آنها در سطح ۰/۰۵ درصد آلفا و با ضریب همبستگی ۰/۷۳۷ رابطه معنی‌داری وجود دارد.
علوی‌زاده و میر لطفی (۱۳۹۲)	نقش اقتصاد غیر زراعی بر ماندگاری روستائیان در مناطق روستایی	خانوارهای فعال در بخش غیر زراعی نسبت به سایر خانوارهای روستایی در ارتباط با مقولات مورد بررسی برتر می‌باشند.
محمدی یگانه و ولائی (۱۳۹۳)	تنوع بخشی به اقتصاد روستاها جهت تحقق توسعه پایدار	بین تنوع اقتصادی روستاها و میزان پایداری آنها رابطه معنی‌داری وجود دارد. به طوری که با افزایش تنوع اقتصادی در سطح روستاهای مورد مطالعه، میزان پایداری هر یک از روستاها نیز افزایش می‌یابد.
عینالی (۱۳۹۳)	ارزیابی نقش گردشگری خانه‌های دوم در تنوع بخشی به اقتصاد روستایی	نتایج مطالعه بیانگر وجود تفاوت معنی‌داری در دو دوره زمانی قبل و بعد از گسترش خانه‌های دوم در مولفه‌های تنوع بخشی اقتصاد روستایی است.
قاسمی و جوان (۱۳۹۳)	تبیین رابطه تنوع بخشی فعالیت‌های اقتصادی و توسعه پایدار روستایی مطالعه موردی: شهرستان مشهد	نتایج تحقیق نشان داد، تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی در نواحی روستایی می‌تواند پایداری سکونت‌گاه‌های روستایی را تقویت کند.
Demurger et al. (2010)	Rural households' decisions towards income diversification: Evidence from a township in northern China	خانوارهای روستایی فعالیت‌های اقتصادی خود را برای بهره برداری هرچه بهتر از فرصت‌های ایجاد شده جدید در بخش غیر کشاورزی تنظیم می‌کنند و این امر تاثیر مهمی در توزیع درآمد و رفاه خانوارهای روستایی دارد
Lange et al. (2013)	Spatial differentiation of farm diversification: How rural attractiveness and vicinity to cities determine farm households' response to the CAP	عوامل فضایی مکانی در دو بخش، بر تنوع بخشی فعالیت‌های کشاورزی در شرق آلمان تاثیر می‌گذارد: ۱. جذابیت روستایی؛ ۲. موقعیت مزرعه
Rid et al. (2014)	Segmentation by motivation for rural tourism activities in The Gambia	گردشگری در گامبیا راهکار مناسبی است برای تنوع بخشی اقتصادی در نواحی روستایی به طوری که، با کاهش نشت اقتصادی، توسعه اقتصاد روستایی را به ارمغان می‌آورد.

معادن، صنایع دستی، ساخت و ساز، تجارت، حمل و نقل، خدمات دولتی و شخصی (Haggblade et al., 1429: 2010) گفته می‌شود که موجب درآمدزایی برای ساکنان روستایی می‌شود. اقتصاد پایدار به تداوم و پایداری تولید و درآمد، مقاومت در برابر چالش‌های اقتصادی، اجتماعی و طبیعی اشاره دارد (شایان و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۳). علاوه بر این، پایداری اقتصادی به «معنای آن است که سیستم‌ها در تعامل با محیط اقتصادی رقابت کننده و ماندگار باشند؛ هر سیستمی که از نظر اقتصادی ماندگار نیست، هر اندازه که مورد قبول جامعه، هماهنگ با الزامات محیط‌زیستی و از لحاظ سیاسی مورد حمایت باشد، نمی‌تواند تداوم یابد» (زاهدی، ۱۳۸۸: ۳۷). اقتصاد پایدار، اقتصادی است که فرایند تولید و درآمدزایی در آن در تمام فصول و شرایط به صورت مستمر جریان یابد (شایان و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۷). همچنین، پایداری نظام اقتصادی در مناطق روستایی «به معنی تقویت مبانی اقتصاد و دستیابی به امنیت اقتصادی از نظر دسترسی به معیشت پایدار، در امور مستمر و با ثبات، اشتغال سودمند و منابع مالی قابل اتکا و در نهایت، فناوری مقتضی و همساز با محیط و با بهره‌برداری از منابع انسانی است» (قدیری معصوم و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰). عامل اصلی پایداری اقتصاد روستایی، توانمندسازی روستاییان و نظام تولید روستایی، تنوع تولید و ثبات قیمت محصولات، رشد مداوم تولید، کنترل و مقاومت در برابر عوامل مخرب طبیعی است (شایان و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۷). از مهم‌ترین عواملی که در ایجاد پایداری اقتصادی در روستاها بسیار مؤثری کاربست، سیاست تنوع‌بخشی اقتصادی است.

«سیاست تنوع‌بخشی اقتصادی» به مجموعه‌ای از تصمیم‌های که از سوی کارگزاران دولتی در قالب برنامه‌های توسعه برای ایجاد انواع فعالیت‌های جدید متناسب با نیازها و توان جوامع مختلف در هر یک از بخش‌های سه‌گانه اقتصاد صورت می‌گیرد، اطلاق می‌شود (شیخی، ۱۳۹۰: ۱۵). با حذف واژه «سیاست» از ابتدای ترکیب «سیاست تنوع‌بخشی اقتصادی» مفهوم تنوع‌بخشی به راه‌ها و شیوه‌های جایگزین در

به‌طور خلاصه می‌توان محورهای اساسی مورد تاکید در مطالعات، در ارتباط با تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی در توسعه نواحی روستایی را در قالب موارد زیر مطرح نمود:

- ایجاد اشتغال: این فعالیت‌ها از توانایی بالا در جذب نیروی انسانی مازاد روستایی بر خوردار است و موجب کاهش مهاجرت‌های روستا-شهری می‌شود.
- افزایش درآمد: متنوع‌سازی باعث گسترش منابع درآمدی روستائیان و افزایش درآمد خانوارهای روستایی می‌شود.
- کاهش فشار بر منابع پایه محیطی: بخش غیرزرعی، چرخه باطل فقر را با کاهش فشار ناشی از تقاضای آب و زمین در نواحی روستایی، نابود می‌کند (جوان و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۳۱-۱۳۲).

مبانی نظری

امروزه موضوع پایداری، سرلوحه تمامی برنامه‌ها و فعالیت‌های توسعه روستایی است (نوری‌پور و شاه‌ولی، ۱۳۹۰: ۶۴). از نظر کرومر^۱ (۱۹۹۰) جامعه پایدار، جامعه‌ای نیست که زندگی در آن توأم با محدودیت‌های زیست محیطی، ساکن و بدون رشد باشد؛ بلکه بر عکس، جامعه‌ای است که محدودیت‌های رشد را تشخیص می‌دهد و به دنبال راه‌ها و شیوه‌های جایگزین برای رشد است (Coormer, 1999: 48). لیکن مفهوم پایداری بسیار گسترده بوده است و در شرایط زمانی و مکانی در جوامع مختلف فرق می‌کند، از همین رو امکان تسری و تعمیم برداشت واحد و خاصی از پایداری وجود ندارد (بدری و افتخاری، ۱۳۸۲: ۱۰). اهمیت بیش از اندازه واژه «پایدار» در آن است که استمرار و پایداری این حرکت «ماهیت» فرایند توسعه می‌باشد (امینی، ۱۳۷۳: ۱۲۱). لذا ماهیت فرایند توسعه پایدار روستایی از اقتصاد پایدار روستاها نشأت خواهد گرفت.

اقتصاد روستایی به تولید در بخش کشاورزی و صنایع وابسته به آن، بخش غیرکشاورزی شامل

1. Coormer

غیر کشاورزی وابسته است (Haggblade et al., 2010: 1429) و همچنین، تضعیف فعالیت‌های اقتصادی سنتی در مناطق روستایی همچون کشاورزی، معدن و جنگل طی چند دهه اخیر، جستجو و بکارگیری راهکارهای جدید جهت تقویت پایه‌های اقتصادی و تنوع به فعالیت‌های اقتصادی در مناطق روستایی را (Byrd et al., 2009: 637) بیش از پیش ضروری نموده است.

تنوع اقتصادی در مناطقی که اقتصاد آن متکی بر کشت واحد است، اهمیت بیشتری دارد (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۲۲۴) و با گذشت زمان به سرعت در حال رشد بوده است (Haggblade et al., 2010: 1430). این رویکرد، علاوه بر تقویت پایه‌های اقتصاد روستایی، مانع از مهاجرت روستاییان خواهد شد و فراهم کردن ساختار انجام انواع فعالیت‌های اقتصادی نه تنها، سبب کاهش مشکلات شهرها خواهد گردید، بلکه کیفیت زندگی روستایی را نیز به کیفیت زندگی شهری نزدیک و همسان خواهد کرد و در نهایت، موجب تسهیل روند توسعه روستایی خواهد شد (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۸: ۱۵۲) و همین طور تاثیر مهمی در کاهش فقر و بهبود رفاه خانوارهای روستایی (Che Mat et al., 2012: 270) و توزیع درآمد در مناطق روستایی دارد (Janvry et al., 2005: 3). به طوری که، این مشاغل در بلند مدت، فرصت‌های درآمدی خانوارهای روستایی را متنوع ساخته و آسیب پذیری درآمد آنها را در برابر نوسانات اقتصادی و محیطی کاهش می‌دهد. به طور کلی متنوع‌ساختن زمینه‌های شغلی را می‌توان نوعی بیمه غیرمستقیم برای امنیت درآمد روستاییانی دانست که بهره‌وری اندکی داشته و یا به علت حوادث طبیعی غیر مترقبه آسیب دیده‌اند. در نتیجه، توسعه مشاغل غیر کشاورزی، عاملی بازدارنده برای افزایش فقری است که در نتیجه کاهش تولید سرانه در مناطق روستایی و افزایش بیکاری به وجود می‌آید (ناصری و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۸). همچنین، از طریق افزایش تولیدات روستایی، بهره‌وری، ایجاد فرصت‌های شغلی، تأمین نیازهای اساسی و ایجاد پیوند با دیگر بخش‌های اقتصادی

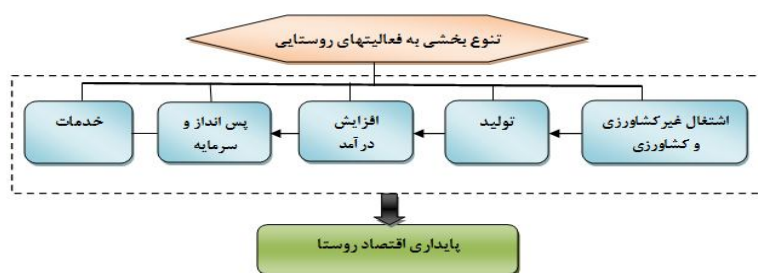
مقابل محدودیت‌های اقتصادی و اجتماعی اطلاق می‌شود که در راستای پویایی اقتصادی خانوار و باز ساخت فضا می‌باشد. تنوع بخشی به این مفهوم، صرفاً راه اندازی اشتغال غیر کشاورزی در روستاها نیست. بلکه تنوع شیوه‌های تولید و اشتغال در بخش کشاورزی (زراعت، باغداری، دامپروری، جنگل‌داری، ماهیگیری، شکار و زنبورداری) و غیر کشاورزی (صنعت و ساختمان یا خدمات حمل و نقل، ارتباطات، توریسم و هتل‌داری، خدمات عمومی، شخصی دولتی) را شامل می‌شود.

تنوع بخشی اقتصادی به تعداد و تساوی مسیرهای جریان انرژی در داخل نظام‌های اقتصادی اشاره دارد (فراهانی، ۱۳۸۵: ۶۵). این رویکرد، اشاره به بهره‌برداری از کسب و کار غیر کشاورزی توسط خانواده‌های روستایی دارد که این فعالیت‌ها می‌تواند فعالیت‌هایی مانند: خدمات تعمیر و نگهداری، خدمات حمل و نقل، تجارت، خدمات حرفه‌ای و غیره باشد (ولایی، ۱۳۹۲: ۴۱). علاوه بر این، بخش غیر زارعی در مناطق روستایی عبارت است از همه فعالیت‌های غیر کشاورزی که در بخش‌های خدمات و صنعت در مناطق روستایی صورت می‌گیرد، این بخش‌ها مجموعه ناهمگنی از گروه‌های مختلف را شامل می‌شود که از واحدهای صنعتی پیچیده جدید تا فعالیت‌های سنتی توسط یک صنعت‌گر روستایی را در بر می‌گیرد (علوی‌زاده و میر لطفی، ۱۳۹۲: ۷۳).

اگر چه موضوع متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در کشورهای در حال توسعه از دیرباز و در انتقاد از تئوری‌های رشد مطرح بوده است، اما می‌توان گفت در عرصه نظریات توسعه روستایی در دهه‌های اخیر امری نو شمرده می‌شود (جوان و حیدری، ۱۳۹۰: ۵۱). ایده تنوع بخشی در اقتصاد به عنوان ابزاری برای سرعت بخشیدن به توسعه اقتصادی در سطوح مختلف به شمار می‌آید، که اهمیت بسزایی در ارتقای رفاه و امنیت اقتصاد منطقه دارد (عینالی، ۱۳۹۳: ۹۸) و با توجه به اینکه امروزه در مناطق روستایی، خانواده‌های بدون زمین و دارای زمین کشاورزی در همه جا جهت بقا و ادامه زندگی خود به شدت به بخش‌های

نقشی بسیار مهم در توسعه روستایی و پایداری اقتصاد روستایی (شکل ۱) ایفا می‌کنند (Radpear, 2008 به

نقل از نصیری، ۱۳۸۷: ۳۶).

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق.

بدین ترتیب، بخش غیرزراعی موجب تغییر ساختار و افزایش بهره‌وری اجتماعی می‌شود و باعث گسترش بازار محصولات کشاورزی می‌شود. در نتیجه گسترش بخش غیرزراعی در نواحی روستایی استراتژی بسیار مهمی برای تغییر ساختار اقتصادی دوگانه فعلی و ترویج مدرنیزاسیون روستایی خواهد بود (علوی‌زاده و میرلطیفی، ۱۳۹۲: ۷۳). بنابراین، در شرایط کنونی، توجه به توسعه فعالیت‌های دیگر اقتصادی جوامع روستایی، مانند (۱) صنعتی‌سازی نواحی روستایی (۲)، صنایع تکمیلی و توسعه کشاورزی مدرن، (۳) گسترش گردشگری روستایی (شریف‌زاده و مرادنژاد، ۱۳۸۱: ۵۷، محمدی‌یگانه و ولایی، ۱۳۹۳: ۵۸)، (۴) گسترش ایده کارآفرینی (فراهانی و حاج‌حسینی، ۱۳۹۰: ۵) ضروری است.

روش تحقیق

این پژوهش از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ ماهیت روش از نوع تحقیقات توصیفی-تحلیلی محسوب می‌شود. به منظور جمع‌آوری اطلاعات از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. قلمرو مکانی این تحقیق، دهستان مرحمت‌آباد میانی است. این دهستان دارای ۶ روستای جلگه‌ای در حاشیه جنوبی دریاچه اورمیه می‌باشد. در روستاهای این دهستان در دهه اخیر احداث ۳ واحد دامداری نیمه‌صنعتی، ۸ واحد تولیدی صنعتی، ۱۲ واحد تولیدی-ساختمانی، ۱ کارگاه فرش بافی در فیروزآباد، ۱ واحد تولید فرآورده‌های دامی و جمع‌آوری شیر، ۵

کارگاه خیاطی و تولیدی پوشاک، چندین سوپر مارکت، ۳ واحد قصابی، ۱ داروخانه دام پزشکی و طیور، ۷ واحد نانوايي و ۲ مغازه نان روغنی، تعمیرگاه و تعویض روغنی، شرکت بوجاری عیدی و غیره در سطح دهستان نشان از تنوع‌بخشی اقتصادی داشته و در بخش کشاورزی نیز تنوعی از محصولات باغی و زراعی نسبت به دهه‌های گذشته بارز می‌باشد (بخشدار بخش مرحمت‌آباد، ۱۳۹۴؛ مشاهدات میدانی نگارنگان، ۱۳۹۴). همچنین طبق اعلام بخشدار و دهیارها در کل این دهستان از مجموع ۱۶۱۶ خانوار در سرشماری سال ۱۳۹۰ حدود ۲۱۲ خانوار اقدام به اشتغال غیر زارعی کرده‌اند که اکثر آنها در سطح دهستان و عده‌ای دیگر در شهرهای میاندوآب، بناب و چهاربرج مشغول می‌باشند (مصاحبه با دهیارها، ۱۳۹۴). که از ۲۱۲ خانوار حدود ۱۲۸ خانوار از طریق فرمول کوکران و براساس نمونه‌گیری تصادفی ساده، برای انجام تحقیق انتخاب شدند. در همین رابطه و جهت پاسخ‌گویی به پرسش‌های تحقیق، پرسش‌نامه‌ای تدوین و در بین سرپرست‌های خانوارها توزیع شد. پرسش‌نامه شامل ۵ شاخص و ۲۲ سنجه مربوط به پایداری اقتصاد روستایی (جدول ۲) و ۱۵ سنجه در رابطه با تنوع‌بخشی به فعالیتهای روستایی تدوین شد (جدول ۳). پایایی ابزار گردآوری داده‌ها با استفاده از آلفای کرونباخ برای هریک از شاخص‌های اشتغال، درآمد، سرمایه‌گذاری، تولید و تنوع‌بخشی به فعالیت‌های غیر زراعی به ترتیب ۰/۷۳۹، ۰/۶۶۳، ۰/۷۳۸، ۰/۸۱۴ و ۰/۷۶۹ به دست آمد که نشانگر

قابلیت اعتماد ابزار برای هریک از شاخص‌ها می‌باشد. آمار توصیفی و استنباطی (تی‌تک نمونه‌ای، همبستگی تجزیه و تحلیل داده‌ها به روش کمی و با استفاده از و تحلیل مسیر) صورت گرفت.

جدول ۲: شاخص‌ها و مولفه‌های تحقیق در زمینه پایداری اقتصادی (متغیر وابسته)

ابعاد	شاخص	سنجه	پایایی
پایداری اقتصادی	اشتغال	ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، افزایش زمینه‌های اشتغال، افزایش انگیزه جهت بهبود وضعیت کار و فعالیت، افزایش میزان اشتغال در زمینه خدماتی	۰/۷۳۹
	درآمد	افزایش میزان درآمد روستاییان، افزایش درآمدهای متنوع و پایدار، افزایش میزان قیمت کالاها و تولیدات محلی، پایداری و افزایش قیمت مسکن و زمین در روستا، افزایش تنوع به منابع درآمدی روستاییان	۰/۶۶۳
	سرمایه گذاری	دسترسی روستائیان به خدمات مالی و اعتباری، افزایش فرصت‌های پس‌انداز خانوارها، میزان سرمایه‌گذاری در مشاغل سنتی، میزان سرمایه‌گذاری‌های غیر دولتی	۰/۷۳۸
	تولید	تغییر نوع تولید برای فروش، افزایش تولید در واحد سطح، متنوع شدن تولیدات دهستان، افزایش تولیدات غیر زارعی، توسعه و افزایش حجم مبادلات اقتصادی	۰/۸۱۴

منبع: سجاسی قیداری و همکاران، ۱۳۹۳؛ عینالی، ۱۳۹۳؛ محمدی یگانه و ولایی، ۱۳۹۳؛ فراهانی و همکاران، ۱۳۹۲.

جدول ۳: شاخص‌ها و مولفه‌های تحقیق در زمینه تنوع اقتصادی (متغیر مستقل)

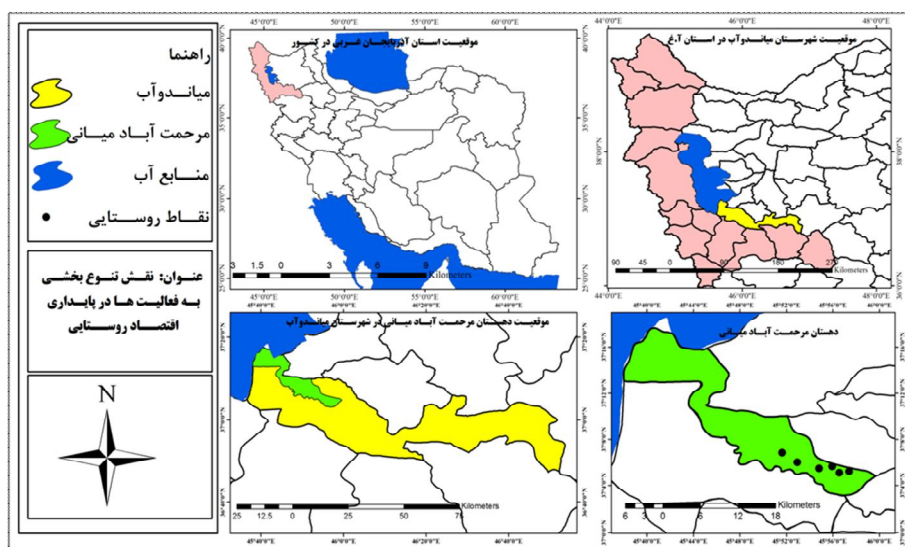
ابعاد	شاخص	سنجه	پایایی
تنوع اقتصادی	تنوع بخشی در بخش غیر کشاورزی	افزایش شاغلین در بخش غیر کشاورزی، افزایش درآمد در بخش غیر کشاورزی، نسبت خانوارهای بهره‌مند از منابع درآمدی متنوع غیر کشاورزی، میزان تنوع در منابع درآمدی غیر کشاورزی، نسبت شاغلین در واحدهای تولیدی فعال غیر کشاورزی، افزایش تعداد واحدهای تولیدی فعال غیر کشاورزی، ایجاد درآمدهای متنوع و پایدار غیر کشاورزی، رضایت از درآمد خود در شغل غیر کشاورزی، افزایش سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های غیر کشاورزی، گسترش گردشگری روستایی، ایجاد صنایع دستی در روستاها، گسترش مکان‌های برای ورزش و تفریح، گسترش صنایع کارگاهی در روستاها، افزایش تعداد واحدهای تولیدی فعال غیر کشاورزی، افزایش تعداد مراکز خدماتی (فروشگاه، خانه بهداشت و سوپر مارکت و غیره)	۰/۷۶۹

منبع: قاسمی و جوان، ۱۳۹۳، شیخی، ۱۳۹۰

محدوده مورد مطالعه

دهستان مرحمت‌آباد میانی در قسمت شمالی شهرستان میاندوآب در جنوب شرق استان آذربایجان غربی واقع شده است (شکل ۲). این دهستان طبق آمار سال ۱۳۹۰ دارای ۶ نقطه روستایی می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). طی سال‌های گذشته، کشاورزی مهم‌ترین فعالیت مردم ساکن در این دهستان بوده است. ولی در طی یک دهه اخیر، در اثر خشک‌سالی‌های متوالی و کم‌آبی و مهم‌تر از همه خشک شدن دریاچه ارومیه، کشاورزی این دهستان تحت تاثیر این مسائل قرار گرفته و دیگر جوابگویی نیازهای مردم نیست. بر همین اساس مردم این دهستان جهت جلوگیری از مهاجرت خانوارها و جوانان و ناپایداری روستاها به‌صورت خودجوش و یا با

حمایت دولت، اقدام به تنوع‌بخشی در زمینه‌های مختلف غیر کشاورزی که نیاز به آب ندارند، کرده‌اند. فعالیت‌هایی که در سطح روستاها انجام شده به‌طور خلاصه عبارتند از: احداث سوپر مارکت‌های بزرگ و کوچک، ایجاد تعویض روغنی با توجه به قرار گرفتن در جاده چهاربرج به میاندوآب، مغازه‌های فروش مصالح ساختمانی، کارگاه تیرچه بلوک زنی، کافی‌نت، عکاسی و فیلم‌برداری، کارگاه‌های شیشه‌بری، آلومینیوم‌سازی، خیاطی، MDF سازی، فرش‌بافی، قصابی، داروخانه دام و طیور، خرید و فروش (چوبداری) و خرید و فروش محصولات کشاورزی (دلالال)، ساندویچی، پرده‌دوزی، کارخانه لبنیات و فرآورده‌های دامی و... (جدول ۴).

شکل ۲: موقعیت دهستان مرحمت آباد شمالی

جدول ۴: تعداد جمعیت، خانوارها و فعالیت‌های یا مشاغل جدید در روستاهای نمونه

روستاها	جمعیت	خانوار	فعالیت‌های یا مشاغل جدید در روستاهای نمونه
فیروزآباد	۱۶۴۶	۳۵۹	سوپر مارکت‌های بزرگ و کوچک، مغازه‌های فروش مصالح ساختمانی، کافی‌نت، عکاسی و فیلمبرداری، تعویض روغنی، تعمیرگاه، کارگاه‌های شیشه‌بری، آلومینیوم‌سازی، خیاطی، MDF سازی، فرش بافی، فروشگاه لوازم خانگی و پوشاک، جوشکاری، کارگاه تیرچه بلوک‌زنی، علافی (محل خرید فروش گندم و تغذیه دام و...)، گاو داری صنعتی و نیمه‌صنعتی، نانوبایی و نان روغنی، بنگاه‌های خرید فروش ماشین و زمین، فروشگاه ابزار آلات ساختمانی (مصالح فروشی)، پست بانک، قصابی، داروخانه دام، خرید و فروش دام (چوبداری) و خرید و فروش محصولات کشاورزی (دللال)، ساندویچی، پرده دوزی و غیره
کردکندی	۳۴۲	۷۱	
اسلام آباد	۸۷۴	۱۹۶	
مرادخانلو	۶۸۹	۱۶۵	
فسندوز	۲۷۵۶	۶۳۳	
قره قوزلو	۷۳۳	۱۹۲	

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰، و مصاحبه با بخش دار بخش مرحمت‌آباد و دهیار و رئیس شوار، و مشاهدات میدانی نگارنگان، ۱۳۹۴

یافته‌های تحقیق

حجم نمونه ۱۲۸ نفر از سرپرستان خانوارهای دارای اشتغال غیر زراعی دهستان مرحمت‌آباد میانی بود. ویژگی‌های فردی و اجتماعی آنان در جدول ۳ نشان داده می‌شود. از لحاظ جنسیت ۹۵/۲ درصد پاسخگویان مرد و ۴/۸ درصد زن، ۸/۸ درصد مجرد و ۹۱/۲ درصد متأهل و از نظر سطح سواد بیشتر

پاسخگویان (۳۲/۸) دارای مدرک دیپلم بودند (جدول ۵). از لحاظ اقتصادی درآمد ماهانه ۷/۶ درصد خانوارها بین ۷ تا ۱۰ میلیون ریال دارای بیشترین فراوانی پاسخ‌ها بوده و ۱/۳ درصد خانوارها کمتر از چهار میلیون ریال، ۷۱/۱ درصد ۴-۷ میلیون ریال و ۲۰ درصد خانوارها ۱۰-۱۲ میلیون ریال درآمد ماهانه دارند.

جدول ۵: ویژگی‌های فردی و اجتماعی و سطح سواد پاسخگویان

شرح	جنسیت		تاهل		تحصیلات		
	مرد	زن	متاهل	مجرد	بیسواد	ابتدایی	دیپلم
درصد	۲/۹۵	۴/۸	۹۱/۲	۸/۸	۲۵/۵	۱۹/۷	۳۲/۸
							فوق دیپلم
							لیسانس و بالاتر
							۱۵/۳

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

می‌باشند (جدول ۶). یافته‌های تحقیق در این زمینه نشان می‌دهد، با وجود تنوع بخشی در سطح دهستان، همچنان با زوال بخش کشاورزی در این منطقه میزان اشتغال‌زایی و درآمد در سطح پایینی قرار دارد و روستاییان جهت پایداری روستاها و کاهش مهاجرت‌های روستا- شهری اقدام به متنوع‌سازی می‌کنند. ولی طی یک دهه اخیر میزان سرمایه‌گذاری و تولیدات غیر زراعی و زراعی در این منطقه در سطح خوبی قرار داشته و پاسخگویی نیازهای مردم بوده است.

تحلیل میانگین عددی حاصل از محاسبه شاخص‌های اشتغال، درآمد، سرمایه گذاری و تولید در پایداری اقتصاد روستایی در بین پاسخگویان مبین بالا بودن مقادیر میانگین به دست آمده در ۲ شاخص (درآمدزایی و تولید) از میانه نظری مطلوبیت (۳) می‌باشد و ۲ شاخص (اشتغال و سرمایه) نیز کمتر از میانه نظری ارزیابی شده‌اند، تفاوت معنی‌داری به دست آمده در سطح آلفا ۰/۰۵ نشان می‌دهد که شاخص‌های اشتغال و درآمد بالاتر از سطح آلفای ۰/۰۵ درصد می‌باشد و معنی‌داری نیستند و در بقیه شاخص‌ها کمتر از آلفای ۰/۰۵ و معنی‌دار و اثر گذار

جدول ۶: میانه نظری شاخص‌های پایداری اقتصادی

مطلوبیت عددی مورد آزمون = ۳							
مؤلفه‌ها	میانگین	آماره T	درجه آزادی	معنی‌داری	تفاوت میانگین	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
						حد پائین	حد بالا
اشتغال	۲/۸۶	-۱/۹۴	۱۲۶	۰/۰۵۳	-۰/۱۳۸	-۰/۳۷۹	۰/۰۰۲
درآمد	۳/۰۲	۰/۴۱۴	۱۲۶	۰/۶۸۰	۰/۰۲۸	-۰/۱۰۹	۰/۱۶۷
سرمایه	۲/۲۵	-۱۲/۸۳	۱۲۶	۰/۰۰۰	-۰/۷۴	-۰/۸۶۳	-۰/۶۳۲
تولید	۳/۱۰	۲/۶۲	۱۲۶	۰/۰۰۰	۰/۱۰۷	۰/۰۲۶	-۰/۱۸۸

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴

جدول ۷: سنجش میزان همبستگی میان تنوع اقتصادی و پایداری اقتصادی روستاها

متغیر	همبستگی اسپیرمن	اشتغال	درآمد	سرمایه	تولید
تنوع اقتصادی	همبستگی اسپیرمن	۰/۵۶۱**	۰/۴۱۶**	۰/۳۵۶**	۰/۲۵۶**
	سطح معنی‌داری	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰

همبستگی در سطح ۰/۰۱**

تنوع اقتصادی در سطح روستاهای مورد مطالعه میزان پایداری اقتصادی هر یک از روستاهای مورد مطالعه نیز افزایش می‌یابد (جدول ۷). مدل برازش رگرسیونی شاخص‌های تاثیرگذار در پایداری اقتصادی روستاییان در سطح خانوارهای نمونه در محدوده مورد مطالعه نشان داد که تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی روستاییان ۰/۴۵۲ درصد تاثیر مثبت در پایداری اقتصادی روستاییان داشته است (جدول ۸).

در ادامه تحقیق، جهت بررسی رابطه بین تنوع اقتصادی روستاها^۱ و شاخص‌های پایداری اقتصادی از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده شد. برای معنی‌داری بودن رابطه بین متغیرها اگر سطح معنی‌داری آزمون (sig) کمتر از ۵ درصد باشد، با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان رابطه دو متغیر را ثابت نمود. بنابراین، بین تنوع اقتصادی و پایداری اقتصادی در دهستان مرحمت آباد میانی در سطح ۰/۰۱ درصد آلفا رابطه معنی‌داری و مثبتی وجود دارد. به طوری که با افزایش

۱- سنجش‌های جدول ۳ با هم کامپیوت شد و جمع آنها شاخص «تنوع فعالیت اقتصادی» را تشکیل داد.

جدول ۸: تحلیل واریانس عوامل تاثیر گذار در پایداری اقتصادی

اشتباه معیار	ضریب تعیین تصحیح شده	ضریب تعیین	R
۰/۴۲۳۷	۰/۴۳۴	۰/۴۵۲	۰/۶۷۳

منبع: یافته‌های تحقیق ۱۳۹۴

چهارگانه اشتغال، درآمد، سرمایه گذاری و تولید کاملاً معنی‌دار می‌باشد (جدول ۹). معنی‌داری در این قسمت به معنی این است که می‌توان رگرسیون را ادامه داد.

با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS و با استفاده واریانس خطی، عوامل و شاخص‌های تأثیرگذار در پایداری اقتصاد روستایی در روستاهای نمونه مشخص گردید و نتایج حاصله حکایت از آن دارد که کل ابعاد

جدول ۹: تحلیل واریانس وجود رابطه خطی بین تنوع بخشی به فعالیت‌ها و پایداری

مؤلفه‌ها	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	معنی‌داری
اثر رگرسیونی	۱۷/۸۳۹	۴	۴/۲۶۰	۲۵/۰۰۰	۰/۰۰۰
باقیمانده	۲۱/۵۸۵	۱۲۲	۰/۱۷۸		
کل	۳۹/۴۲۵	۱۲۶			

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴

می‌گیرد. زیرا این مقادیر «استاندارد شده» بوده و امکان مقایسه و تعیین سهم نسبی هر یک از متغیرها را فراهم می‌سازد. با توجه به ضریب بتای شاخص اشتغال با مقدار ۰/۴۶۷، درآمد با مقدار ۰/۱۳۵، شاخص سرمایه با مقدار ۰/۱۷۴ و شاخص تولید با مقدار ۰/۰۶۱ میزان تاثیر را در پایداری اقتصادی جامعه داشته‌اند (جدول ۱۰).

متغیر وابسته در این قسمت، پایداری اقتصاد روستایی می‌باشد که به متنوع‌سازی وابسته است و در صورت تغییر آن تغییر خواهد کرد. متغیر مستقل هم شاخص‌های اشتغال، درآمد، سرمایه‌گذاری و تولید می‌باشد. به همین جهت و همچنین قضاوت در مورد سهم و نقش هر یک از این متغیر مستقل در تبیین متغیر وابسته را باید با مقادیر بتا (*Beta*) صورت

جدول ۱۰: رابطه میان مولفه‌های پایداری اقتصادی و تنوع بخشی.

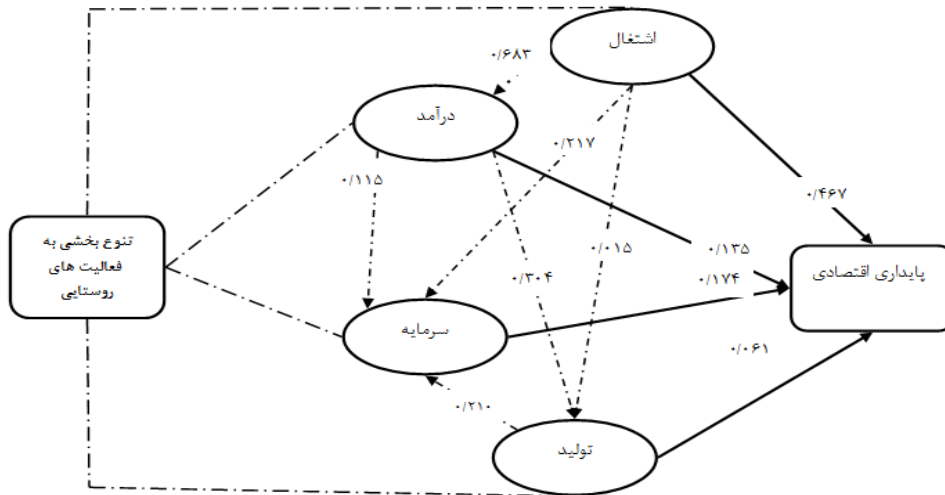
متغیرها	ضریب استاندارد	ضریب غیر استاندارد		T	سطح معنی‌داری
		B	خطای استاندارد		
عرض از مبدا	۰/۴۶۷	۰/۲۰۷	۱/۰۵۸	۵/۱۰	۰/۰۰۰
اشتغال	۰/۱۳۵	۰/۰۷۲	۰/۳۲۸	۴/۵۲	۰/۰۰۰
درآمد	۰/۱۷۴	۰/۰۶۳	۰/۰۹۷	۱/۳۴	۰/۱۸۲
سرمایه	۰/۰۶۱	۰/۰۵۷	۰/۱۴۹	۲/۳۸	۰/۰۱۹
تولید			۰/۰۴۸	۰/۸۴۱	۰/۴۰۲

Durbin-Watson = ۱/۶۱

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴ ** متغیر وابسته (پایداری اقتصادی)

هر یک از شاخص‌ها که بیشترین ضریب بتا (*BETA*) را داشته‌اند به‌عنوان متغیر وابسته و سایر عوامل متغیر مستقل فرض شده است و در شکل ۳ میزان و نوع تاثیر (مستقیم و غیر مستقیم) هر یک از متغیرهای مستقل و وابسته نشان داده شده است.

جهت بررسی اثرات مستقیم و غیر مستقیم تنوع بخشی به فعالیت‌ها در پایداری اقتصاد روستایی از آزمون تحلیل مسیر استفاده شد. برای انجام تحلیل مسیر ابتدا بین متغیر وابسته (پایداری اقتصادی) و متغیرهای مستقل (تنوع اشتغال، درآمد، سرمایه، تولید، خدمات) رگرسیون گرفته شد و در بقیه مراحل

شکل ۳: تحلیل مسیر اثرات تنوع بخشی به فعالیتها در پایداری اقتصاد روستایی.

است. همچنین، شاخص درآمد بر شاخصهای سرمایه و تولید تاثیر مستقیم داشته و شاخص تولید بر شاخصهای خدمات تاثیر مستقیم داشته و از طریق آن به طور غیر مستقیم بر پایداری اقتصاد روستایی موثر بوده است. تاثیر کلی هر یک از ابعاد در جدول ۱۱، ارائه شده است.

یافته‌های حاصل از مدل تحلیل مسیر نشان می‌دهد که اثر مستقیم شاخص تولید بر پایداری اقتصادی روستاییان کمتر از ابعاد دیگر بوده و شاخص اشتغال نیز بیشترین تاثیر مستقیم را داشته است. افزون بر این، شاخص اشتغال بر همه شاخصها (درآمد، سرمایه، تولید) تاثیر داشته و از طریق همه شاخصها به طور غیرمستقیم بر پایداری اقتصادی موثر بوده

جدول ۱۱: سنجش میزان اثرات مستقیم و غیر مستقیم متغیرها بر پایداری اقتصادی

متغیرها	اثر مستقیم	اثر غیر مستقیم	اثر کلی	اولویت بندی
اشتغال	۰/۴۶۷	۰/۱۳۰	۰/۵۹۷	۱
درآمد	۰/۱۳۵	۰/۰۳۸	۰/۱۷۳	۳
سرمایه	۰/۱۷۴	-	۰/۱۷۴	۲
تولید	۰/۰۶۱	۰/۰۳۶	۰/۰۹۷	۴

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴

زمینه‌های افزایش مشاغل غیرکشاورزی، افزایش سرمایه و سرمایه‌گذاری در روستا و افزایش درآمد روستاییان تاثیر مثبتی داشته است. ولی در زمینه تولید، تأثیر کمتری داشته است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

محدوده مورد مطالعه، طی دهه‌های اخیر با زوال بخش کشاورزی که مهم‌ترین رکن اقتصادی و بزرگترین منبع درآمد خانوارهای روستای مورد مطالعه را شامل می‌شود، روبه‌رو بوده است. دلیل این امر

اثرات مستقیم و غیر مستقیم شاخصهای اشتغال، درآمد، سرمایه‌گذاری و تولید در پایداری اقتصادی در دهستان مرحمت‌آباد میانی با استفاده از آزمون تحلیل مسیر بدست آمد (جدول ۱۱). بیشترین اثر کلی مربوط به شاخص اشتغال با میزان (۰/۵۹۷) و کمترین اثر کلی مربوط به شاخص تولید با میزان (۰/۰۹۷) می‌باشد. تاثیرات کلی به دست آمده حاکی از آن است که تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی در محدوده مورد مطالعه که بصورت خود جوش توسط روستاییان در اثر کاهش درآمدهای حاصل از کشاورزی اتفاق افتاده در

کاهش سطح آب دریاچه ارومیه به دلایل مختلف بوده است و کاهش آب دریاچه ارومیه اثرات مختلفی در این دهستان در زمینه‌های مختلف به‌خصوص در بخش کشاورزی داشته است. به همین منظور و جهت مقابله با این بحران محیطی و پایداری اقتصاد روستایی، روستاییان اقدام به متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی نموده‌اند. این مشاغل توانسته است، موجب بهبود نسبی وضعیت خانوارهای روستایی و همین طور پایداری نسبی اقتصاد روستایی گردد.

یافته‌ها نشان داد، میانگین گوینه‌های پایداری اقتصاد روستایی در سطح مناسبی قرار ندارد و علت آن کاهش سطح آب دریاچه ارومیه و تاثیر گذاری کمتر تنوع بخشی به فعالیت‌ها در این گوینه‌ها می‌باشد. همچنین این فعالیت‌ها، به دلیل تازه بودن و عدم آشنایی مردم با آن تاثیر زیادی در متغیرهای مورد بررسی نداشته است. ولی بی‌تاثیر هم نبوده به‌طوری‌که طبق گفته مردم بومی اقتصاد دهستان طی سال‌های اخیر بهبود نسبی یافته است. همچنین لازم به ذکر است که، درآمد و تولیدات غیرزراعی در سطح مناسبی قرار دارد و نسبت به سال‌های قبل افزایش چشمگیری داشته است. ولی میزان اشتغال‌زایی از طرف دولت، سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی و همچنین وضعیت خدمات‌رسانی در سطح مناسبی قرار ندارد و از این لحاظ مردم این روستاها در مذیقه هستند. علاوه بر این‌ها، یافته‌های تحقیق در زمینه رابطه بین پایداری اقتصادی و تنوع‌بخشی به فعالیت‌ها نشان داد، بین تنوع اقتصادی و پایداری اقتصادی در دهستان مرحمت‌آباد میانی در سطح ۰/۰۱ درصد آلفا رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد، به‌طوری‌که با افزایش تنوع اقتصادی در سطح روستاهای مورد مطالعه میزان پایداری اقتصادی آنها نیز افزایش می‌یابد. و همچنین اثرات مستقیم و غیر مستقیم شاخص‌های اشتغال، درآمد، سرمایه، تولید و خدمات بر پایداری اقتصاد روستایی با استفاده از آزمون تحلیل مسیر مورد آزمون قرار گرفت و یافته‌ها نشان داد، تنوع‌بخشی، بیشترین اثر کلی را در شاخص اشتغال با میزان (۰/۵۹۷) داشته و از این طریق موجب پایداری اقتصاد روستایی در این

محدوده شده است. به‌طوری‌که با افزایش اشتغال درآمد، تولید، سرمایه‌گذاری و غیره هم افزایش پیدا می‌کند و کمترین اثر را در شاخص تولید با میزان (۰/۰۹۷) داشته است. تاثیرات کلی به دست آمده حاکی از آن است که تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی در محدوده مورد مطالعه که بصورت خود جوش توسط روستاییان در اثر کاهش سطح آب دریاچه ارومیه، کاهش درآمدهای حاصل از کشاورزی، راندمان تولید، افزایش مهاجرت و غیره اتفاق افتاده است. موجب افزایش فرصت‌های شغلی غیرکشاورزی، افزایش زمینه‌های اشتغال، افزایش انگیزه جهت بهبود وضعیت کار و فعالیت، افزایش میزان اشتغال در زمینه خدماتی و افزایش سرمایه‌گذاری، دسترسی راحت روستاییان به خدمات مالی و اعتباری، افزایش فرصت‌های پس‌انداز خانوارها، سرمایه‌گذاری‌های غیر دولتی در زمینه‌های مختلف شده است. ولی با وجود تاثیر زیاد در زمینه‌های اشتغال و سرمایه‌گذاری این امر تاثیر کمتری بر افزایش تولید در سطح دهستان داشته است. بطوری‌که، تولیدات کشاورزی بدلیل کم‌آبی کاهش پیدا کرده است و تولیدات غیرزراعی هم به دلیل تازگی در سطح مناسبی قرار ندارد. در همین رابطه و جهت گسترش تنوع‌بخشی در محدوده مورد مطالعه و پایداری اقتصاد روستایی پیشنهادها به شرح زیر ارائه می‌شود:

- گسترش فعالیت‌های اقتصادی همچون دامداری صنعتی، پرورش طیور در جهت افزایش اشتغال و درآمد ساکنان.
- جمع‌آوری شیر دامداران روستاهای دهستان توسط سرمایه‌داران غیر بومی و با نازل‌ترین قیمت یکی از آسیب‌های اقتصادی روستا بوده و از این جهت ایجاد صنایع تبدیلی در ناحیه مورد مطالعه از راهکارهای اصلی است.
- ایجاد زمینه‌های حمایتی و ارائه تسهیلات بانکی کم بهره و بی‌بهره برای سرمایه‌گذاری در امور مشاغل غیرکشاورزی و صنایع تبدیلی که ماده اولیه آن از روستا تهیه می‌شود.

۱۰. سازمان برنامه و بودجه. ۱۳۸۸. مجموعه اسناد ملی توسعه در برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی. جلد دوم، اسناد توسعه ویژه (فرابخشی)، تهران.
۱۱. سجاسی قیدار، حمداله، رومیانی، احمد، صانعی، سمیه. ۱۳۹۳. ارزیابی و تبیین کارکرد صنایع روستایی در توسعه مورد: دهستان صائین قلعه در شهرستان ابهر. فصلنامه اقتصاد و فضا، سال سوم، شماره ۲، صفحات ۱۰۵-۸۷.
۱۲. شایان، حمید و علی اکبر تقیلو، رضا خسرو بیگی. ۱۳۹۱. تحلیل نقش مشارکت مردم در پایداری اقتصاد روستایی - مطالعه موردی: دهستان ایجرود بالا، شهرستان ایجرود. جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۹، صفحات ۷۱-۹۴.
۱۳. شریف‌زاده، احمد و مرادنژاد، حمید. ۱۳۸۱. گردشگری روستایی و توسعه پایدار روستایی. مجله جهاد، شماره ۲۲، صفحات ۶۲-۵۲.
۱۴. شیخی کوهسار، سمیه، (۱۳۹۰)، بررسی نقش سیاست تنوع بخشی فعالیتها در توسعه پایدار روستایی دهستان سلطانعلی، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی. استاد راهنما: عبدالحمید نظری. دانشگاه پیام نور گنبد کاووس، گروه جغرافیا.
۱۵. علوی زاده امیر محمد، میرلطیفی، محمود رضا. ۱۳۹۲. نقش اقتصاد غیرزراعی بر ماندگاری روستائیان در مناطق روستایی شهرستان سمیرم. فصلنامه برنامه ریزی منطقه‌ای، سال سوم، شماره ۱۰.
۱۶. عینالی، جمشید. ۱۳۹۳. ارزیابی نقش گردشگری خانه‌های دوم در تنوع بخشی به اقتصاد روستایی (مطالعه موردی: دهستان حصار ولیعصر در شهرستان آوج). مجله پژوهش و برنامه ریزی روستایی، سال سوم، شماره پنجم.
۱۷. فراهانی، حسین و سمیرا حاج حسینی. ۱۳۹۰. نقش کارآفرینی روستایی در توسعه پایدار روستایی. گیلان، مجموعه مقالات همایش ملی جغرافیا و برنامه ریزی روستایی.
۱۸. فراهانی، حسین. ۱۳۸۵. ارزیابی پایداری در نواحی روستایی، مطالعه موردی: شهرستان تفرش، رساله دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی. استاد راهنما: دکتر سید علی بدری. دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا و برنامه ریزی، گروه جغرافیا.

- استقرار صنایع فرآوری گوچه فرنگی و احداث پیست اسب سواری در حاشیه دریاچه اورمیه
- با توجه به مسائل آب در روستاهای بخش برای تنوع بخشی کشاورزی و استفاده بهینه از آب مکانیزاسیون زراعی و راه اندازی سیستم های آبیاری تحت فشار برای بهبود زیرساخت های کشاورزی ضروری و با حمایت های مالی دولت و اعطای تسهیلات بی بهره ضروری است.

منابع

۱. امینی، یر. ۱۳۷۳. توسعه پایدار؛ شناخت مفهوم، شناخت راه. مجله مجلس و راهبرد، شماره ۱۲، صفحات: ۱۱۸-۱۲۵.
۲. بدری، علی و عبدالرضا رکن الدین افتخاری. ۱۳۸۲. ارزیابی پایداری؛ مفهوم و روش، تحقیقات جغرافیایی، شماره ۶۹.
۳. پاپلی یزدی، محمدحسین و محمدامیر ابراهیمی. ۱۳۸۷. نظریه های توسعه روستایی، تهران، انتشارات سمت.
۴. پناهی، فاطمه، ملک محمدی، ایرج. ۱۳۹۲. اثرات مدیریت منابع آب کشاورزی بر فقرزدایی معشیتی در مناطق روستایی ایران، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۶، شماره ۴، صفحات ۱-۱۷.
۵. جوان، جعفر و حمید حیدری مکرر. ۱۳۹۰. نقش چاهکها در متنوع سازی اقتصاد روستایی (مطالعه موردی شهرستان زهک). پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره ۷۶، صفحات ۴۹-۶۶.
۶. جوان، جعفر و همکاران. ۱۳۹۰. پایداری سازی جمعیتی سکونت گاه های روستایی شهرستان مشهد: با تاکید بر تنوع بخشی. مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره ۱۶، صفحات ۱۳۲-۱۲۶.
۷. جوان، جعفر و همکاران. ۱۳۹۰. نقش متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در توسعه پایدار روستایی مطالعه موردی: شهرستان سمیرم. فصلنامه انجمن جغرافیای ایران، دوره جدید، سال نهم، شماره ۲۹.
۸. رضوانی، محمد رضا. ۱۳۹۰. برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران. چاپ دوم. تهران، نشر قومس.
۹. زاهدی، شمس السادات. ۱۳۸۸. توسعه پایدار. چاپ دوم. تهران، انتشارات سمت.

- ارتباطات: کاربرد تحلیل سلسله مراتبی. فصلنامه پژوهش‌های روستایی، سال دوم، شماره ۱، صفحات ۶۳-۹۲.
۲۹. ولاتی، محمد. ۱۳۹۲. تنوع بخشی به اقتصاد روستاها به منظور تحقق توسعه پایدار روستایی مطالعه موردی: دهستان مرحمت‌آباد شمالی شهرستان میاندوآب. پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی. استاد راهنما: دکتر بهروز محمدی‌یگانه. دانشگاه زنجان، دانشکده جغرافیا، گروه جغرافیا.
36. Byrd, Erick, Bosley, Holly, and Dronberger, Meghan. 2009. Comparisons of stakeholder perceptions of tourism impacts in rural eastern North Carolina. *Journal of tourism Management*, 30 (1): 639- 703.
37. Che Mat, Siti, Hadijah, Zafarullah, Abdul, Jalil, Ahmad, Harun, Mukaramah. 2012. Does Non-Farm Income Improve The Poverty and Income Inequality Among Agricultural Household In Rural Kedah?. *International Conference on Applied Economics (ICOAE) 2012*, pp 269-275.
38. Christiaensen, Luc, Joachim, De, Weerd, Todo, Yasuyuki. 2013. Urbanization and Poverty Reduction, The Role of Rural Diversification and Secondary Towns. *The World Bank Africa Region, Office of the Chief Economist*.
39. Coorme, 1999. *Quest for a sustainable society*, Pergamum. Oxford.
40. Dmurger, Sylvie, Fourniera, Martin, and Weiyong, Yang. 2010. Rural households' decisions towards income diversification: Evidence from a township in northern China. *China Economic Review* 21, S32-S44.
41. Haggblade, Steven, Peter, Hazell, and Thomas, R. 2010. The Rural Non-farm Economy: Prospects for Growth and Poverty Reduction. *World Development*, 38(10): 1429-1441.
42. Janvry, Alain, and Sadoulet, Elisabeth. 2005. Rural poverty in Latin America dterminants and exit paths. *Food Policy*, 25: 389-409.
43. Lange, Andrej and Piorr, Annette and Siebert, Rosemarie and Zasada, Ing. 2013. Spatial Differentiation of Farm Diversification: Howrural attractiveness and vicinity to cities determine farm households' response to the CAP. *Land Use Policy*, 31: 136-144.
44. Mayser, Ch. 2003. *The Status of Ecological Diversity in Sustainable Development*. Translated by Koocheki. A.R.,
۱۹. فراهانی، حسین، ولاتی، محمد، رسولی‌نیا، ذکیه. ۱۳۹۲. ارزیابی اثرات بازار هفتگی ملکان بر پایداری اقتصادی نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان مرحمت‌آباد شمالی، شهرستان میاندوآب). مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد، سال ۲، شماره ۱، شماره پیاپی ۳.
۲۰. قاسمی، مریم، جوان، جعفر. ۱۳۹۳. تبیین رابطه تنوع-بخشی فعالیت‌های اقتصادی و توسعه پایدار روستایی مطالعه موردی: مشهد. پژوهش‌های روستایی، دوره ۵، شماره ۲.
۲۱. قدیری‌معصوم، مجتبی و ضیانوشین محمدمهدی، خراسانی محمدامین. ۱۳۸۹. پایداری اقتصادی و رابطه آن با ویژگی‌های مکانی-فضایی: مطالعه موردی روستاهای دهستان کوهین شهرستان کبودر آهنگ. فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۳، شماره ۲، صفحات ۲۹-۱.
۲۲. محمدی‌یگانه و محمد ولایی. ۱۳۹۳. تنوع‌بخشی به اقتصاد روستاها جهت تحقق توسعه پایدار مورد : دهستان مرحمت‌آباد شمالی شهرستان میاندوآب. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، شماره ۲.
۲۳. مرکز آمار ایران. ۱۳۹۰. سرشماری عموم نفوس مسکن. سالنامه آماری شهرستان میاندوآب.
۲۴. مطیعی لنگرودی، حسن. ۱۳۸۸. برنامه‌ریزی روستایی با تأکید بر ایران. چاپ چهارم. مشهد، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
۲۵. منافی‌آذر، رضا و سمیه شیخی کوهسار. ۱۳۹۰. ارزیابی سیاست متنوع‌سازی اقتصاد روستایی با تأکید بر مشاغل غیرکشاورزی. مجموعه مقالات اولین همایش توسعه روستایی، دانشگاه گیلان، شهریور ۱۳۹۰.
۲۶. ناصری، علیرضا، باسرخا، مهدی، حسن‌زاده، محمد، مسائلی، ارشک. ۱۳۸۸. بررسی تاثیر هزینه‌های مختلف دولت بر اشتغال غیرکشاورزی و فقر در مناطق روستایی ایران. پژوهش‌های اقتصادی، سال ۹، شماره ۴، صفحات ۴۱-۶۴.
۲۷. نصیری، اسماعیل. ۱۳۸۷. صنایع روستایی، عاملی تاثیر گذار بر فرآیند توسعه اقتصادی و اجتماعی: نمونه تجربی روستاهای شهر بومهن. فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره یک، صفحات ۳۵-۵۸.
۲۸. نوری‌پور، مهدی و منصور شاه ولی. ۱۳۹۰. ارزیابی معیارهای پایداری شهرستان دنا بر اساس فرایند

- Segmentation by Motivation for Rural Tourism Activities in The Gambia. *Tourism Management*, 40: 102-116.
47. Santos, Paulo and Barrett, Christopher. 2010. Identity, Interest and Information Search in a Dynamic Rural Economy. *World Development*, 38 (12): 1788-1796.
- Mahdavidamghani, A., Ferdowsi University of Mashhad.
45. Piramoon, L., and Rezaei-Moghaddam, K. 2014. Investigating the economic and environmental effects of tourism on rural areas in Iran. *Journal of Middle East Applied Science and Technology (JMEAST)*, 21: 712-715.
46. Rid, Wolfgang and Ezeuduji, Ikechukwu O. and Pröbstl-Haider, Ulrike. 2014.

